

Vanas stiilis väitekiri ja kaitsmine

Helena Tyrväinen: Kohti Kalevala-sarjaa: Identiteetti, eklektisyys ja Ranskan jälki Uno Klamin musiikissa [Kalevala-süüdi suunas: identiteet, eklektilisus ja prantsuse mõjud Uno Klami muusikas]. Helsinki: Suomen Musiikkitieteellinen Seura, Suomen Musiikkikirjastoyhdistys, 2013, 750 lk.

Urve Lippus

Euroopa kõrgharidusreformid on kõikjal vähenanud doktorikraadiks vajaliku töö mahtu ning kaitsmisprotseduure, vähendades sellega ühtlasi doktorikraadi kaalu (s.t. kõrghariduse hinda). Samas on *PhD* või sellega võrdse kraadi omamine seatud teadlasetöö alustamise tingimuseks, ilma selleta ei saa iseseisvalt taotleda uurimistoetusi ega akadeemilist töökohta. Helena Tyrväinen on isepäisena ujunud vastuvoolu, kirjutanud oma väitekirja umbes kakskümmend aastat, ajuti küll tegeldes mitmesuguste teiste Uno Klami muusikat, prantsuse-vene-soome muusikasuheteid käsitlevate teemadega, mis otsapidi siiski kõik sellesse monumentaalsesse raamatusse sisse põimitud. Küll on talle antud nõu kaitsta artikliväitekiri kas prantsuse-soome muusikasuhetest või Klami, aga tema jaoks oli oluline oma plaan ellu viia. Soome väitekirjad on üldiselt paksemad kui mujal, aga selle töö maht on sealgi erandlik.

Ka kaitsmised on Soomes veel vanas stiilis pidulikud ja avalikud väitlemised kindla etiketiga, kuigi kuuldavasti on suur surve neid lähemas tulevikus lihtsustada. Asjaosalistest – väitleja, oponent ning kustos (vastava õppetooli professor, kes vastutab protseduuri õige kulgemise eest) – kannavad mehed frakki ja naised musta kleiti, muud atribuudid (vanaaegne kõrge kübar teaduskonna embleemiga, isegi mõök kustose ees laual, millega kaklevaid väitlejaid lahutada) on kadumas ja välismaise oponenti puhul on isegi frakk asendatav musta õhtuülikonnaga. Kaitsmist tulevad kuulama kolleegid ja sõbrad-sugulased ja see kestab kaua. Alla poolteise-kahe tunni pole soliidne; kui väitlus kestab kauem, tehakse vaheaeg ja väitleja pakub kohvi ja suupisteid, ning kui järgmise kahe tunniga hakkama ei saada, tuleb jälle vaheaeg. Helena Tyrväise kaitsmine 16. detsembril 2013 kestis 12.15–15.45 poole tunnise vaheajaga, oponent oli Halle ülikooli professor Tomi Mäkelä ja kustos professor Pirkko Moisala, kelle kitsam valdkond

on etnomusikoloogia ja kultuuriline muusikateadus. Kuulamas oli sadakond inimest ja suurem osa neist olid kutsutud õhtul *väitöskaronkka*'le ehk peole, kus peetakse kiidu- ja tänukõnesid vaheldumisi söömisega. Seekord esinesid kõnede vahel veel Helena sõbrad ja pereliikmed, alustuseks esitati ühe Klami lühipala seade kahel klaveril kaheksal käel. Etikett näeb ette pärast väitlust veel restoranilõunat asjaosalistele, aga ma ei tea, kas nii suure *karonkka* puhul seda tehakse. Üks mu tuttav 1989. aastal kaitsnud muusikateadlane võttis soliidse kaitsmise korraldamiseks pangalaenu, ja tean Helena finantsilisi pingutusi, aga nii suure töö lõpetamine väärrib ka tähistamist.

Lähme aga nüüd töö enda juurde. Töö koosneb kolmest suurest osast: Klami ja tema aja muusikalise mõtlemise pinged ajaloolis-kriitilise uurimuse ainena; Suurlinn, identiteet ja stiil – Uno Klami Pariisis 1924–1925; Klami muusikalise mõtlemise jätkumine muutuvast Soomes. Neist esimene osa pühendub tervenisti ajaloolisele ja esteetilisemale kontekstile, mille taustal toimus nii Klami kujunemine kui ka tema muusika retseptisioon. Ka teises osas on ülekaal Pariisis valitsenud muusikaelu ja esteetiliste vaidluste kirjeldamisel, selle kõrval käsitletakse juba ka Klami tol perioodil kirjutatud muusikat, tema kirju ja eluolu Pariisis. Viimane osa käsitleb põhjalikult Soome 1920.–1930. aastate muusikaelu, Klami positsiooni selles, tema ettekujutust rahvuslikkusest ja identiteeti, orkestristiili ning lõpuks viimane 80-leheküljeline peatükk on pühendatud Kalevala-süüidile. Niiviisi saame panorama pildi Soome ja Pariisi muusikaelust ning soome-prantsuse suhetest 20. sajandi esimesel poolel.

Helena Tyrväise huvi just Uno Klami (1900–1961) isiksuse ja muusika vastu on juurtega perekondlikes sidemetes – tema emapoolsed vanavanemad olid Klami head perekonnatuttavad ning eri tööde käigus on ta saanud hulgaliselt kirju ja

muud materjali Klami perekonnalt. Samuti on ta olnud Klami-ühingu (Uuno Klami-seura) esimees, tema mitme teose uusväljaande toimetaja ning Klami mälestuskogumiku toimetaja. Helena kui kirjutaja tugevam külg on just ajaloolise materjali kokkupanek ning põneva pildi loomine ajastust. Siiski ei rõhutanud mitte ainult oponent, vaid ka teised soomlased kaitsmisel, et soome muusikaloikirjutus on olnud ehk liialt Sibeliusele keskendunud ning suur monograafia Klamist on väga teretulnud.

Terve töö esimene osa on pühendatud Klami ajastule, põhiliselt saksapärase ja prantsuspärase muusikalise maailmavaate vastandamisele ning paljude mõistete selgitamisele ja kujunemisloole. Autor väidab, et Soomes oli 1920.–1930. aastatel enesestmõistetav saksa vaimus muusika hindamine, ning sel taustal räägiti Klamist algul kui „prantslaslikust” *enfente terrible*’ist, seejärel kui Karjala kosmopoliidist. Vaatamata menule pidasid paljud kriitikud nii ta kaasajal kui hiljem ta stiili eklektiliseks, saksapärase orgaanilisuse ja terviklikkuse kui muusika ülimate väärtuste kõrval kõlab see negatiivse hinnanguna. Juba tema muusika esiettekanne arvustuses (1928) olevat kirjutanud Ernest Pingoud, et rikas kujutlusvõime annab Klami palju materjali, mida tal pole aega töödelda (lk. 35). Saksapärase väärtustena käsitatakse sisu eelistamist vormile (vorm on väline, väärtuse annab sisu), originaalsust ja muusika orgaanilist terviklikkust romantismi esteetikas. Vastanditena vaadeldakse traditsiooni (saksa ekspressionism kui romantismi traditsiooni jätkaja) ja modernismi (prantsuslik mäss traditsioonide vastu), romantismi (saksapärase) ja klassitsismi (prantsuspärase), rahvuslikku individuaalsust (saksapärase) ja kosmopoliitsust (Pariis), kultuuri (saksapärase) ja tsivilisatsiooni (universalistlik, ka imperialistlik, muidugi jälle prantsuspärase). Võimalik, et autor neid paare käsitledes utreerib, kuid kahe keske Euroopa riigi (ei tahaks siin öelda rahva) rivaalsus läbi 19. sajandi annab vastandamiseks alust.

Uuno Klami oli pärit Ida-Soomest ehk Vanast Soomest, Virolahti külast, mis asub üsna Viiburi ja Peterburi lähedal. Kuna need alad loovutas Rootsi Venemaale juba 18. sajandil, pole seal nii tugev rootsikeelne kultuur, mille pinnal tekkis 19. sajandil soome rahvuslus. Seevastu oli ümbruskonnas palju vene suvitajaid, purjetati saarestikus ja Eesti randadel, samuti käidi Peterburis kauplemas. Veel minu põlvkonna soomlased teevad vahet ida ja

lääne poolt või pealinnast pärit inimestel, idast tulnud on natuke nagu karud, vähesema keelteoskuse ja kultuuritaustaga. Näiteks on Helena ise oma isa kohta rääkinud (kuulus soome tenor Veikko Tyrväinen), et ta oli pärit idast ja rahvusvahelistel esinemistel sageli ema saatis teda, et tõlkida. Klami aga oli lisaks vaesest perest, varakult orvuks ja hooldajate kasvatada jäänud. Nii seletab Helena ka tema rahvuslikku identiteeti teistsuguse päritoluga kui näiteks Sibeliusel või Järnefeltide perekonnal, kelle jaoks soomlaseks hakkamine või saamine oli ideoloogiline programm ning kes elu lõpuni end rootsi keeles väljendudes kodusemalt tundsid. Nii analüüsib ta Klami identiteeti kui rahvuslikku kosmopoliiti – endastmõistetavalt on ta soomlane, kuid ei samasta end soome traditsioonilise rahvuslikkuse-taotlusega.

Huvitav on see, kuidas raamatus terve teise osa „Suurlinn, identiteet ja stiil – Uuno Klami Pariisis 1924–1925” (ligi 230 lk!) paneb autor kokku otsekui mitte millestki. Peale Klami kirjade ühele sõbrale pole peaaegu dokumente. Muidugi on iseloomustatud ning rohkete noodinäidetega illustreeritud ta Pariisis kirjutatud teoseid, ja dokumendid ju needki. Samuti on mõned Klami intervjuud, kus ta hiljem Pariisi-aega meenutab. Kokku oli ta seal ju ainult kevadest kevadeni. Helena on põhjalikult läbi töötanud tollase Pariisi kontserdi- ja muusikateatrite kavad ja välja toonud, mida uuest muusikast Klami seal kuulda võis. Samuti annab ta ülevaate varasematest Soome muusikasidemetest Pariisiga ning loetleb, kellega soomlastest Klami Pariisis kohtuda võis (kas kohtus, ei tea). Keegi ei tea, kas ta tegelikult Maurice Raveliga kohtus ja Florent Schmittilt juhendamist sai. Autor konstrueerib muid mälestusi kasutades, kuidas ta võis põgusalt nii ühe kui teisega kohtuda, ja on üles otsinud mitmeid nendega seotud isikuid, et Klami kohta küsida. Loomulikult, nende muusika kuulamisest ja analüüsimisest on Klami palju õppinud, see kostab ta muusikast välja. Omaette peatükk on raamatus tollase Pariisi Hispaania-vaimustusest – Hispaania oli lähedal, aga siiski eksootiline. Pariisis tegutses kogu 19. sajandi kestel hispaania muusikuid, nii emigrantidena kui konservatooriumis. Teine omaette peatükk on vene muusikast Pariisis – üks Klami lemmikutest oli Stravinski. Samas, nii prantsuse kui vene muusikat mängiti ka Helsingis ning Klami tutvus nendega ulatub palju kaugemasse aega kui see lühike Pariisi-aasta. Kuna autori paljud ettekanded

ja artiklid käsitlevad Klami-aegset prantsuse ja vene muusika retseptiooni Helsingis, siis leiame ka raamatus põhjaliku ülevaate, mida Klami võis kuulnud olla enne Pariisi minekut.

Oluliseks metodoloogiliseks aluseks selle töö juures on Michel Espagne'i kultuurisiirdeteooria ja Klami vaatleb autor kui prantsuse-(vene-)soome „kultuurisiirde veokit“ (*véhicule de transfert culturel*). Samas, kuigi soome muusikuid oli läbi aegade Pariisis töötanud ja õppinud, oli Soomes 19. sajandil tugevasti juurdunud just saksapärase muusikaesthetika – mitmed mõjukad soome muusikud (Fredrik Pacius, Richard Faltn) olidki sakslased, aga saksapäraseid väärtusi toetas ka Soome filosoofiatraditsioon, mis Johan Vilhelm Snellmannist saati tugevasti Hegelile toetus. Sel taustal toob autor häid näiteid, kuidas veel Erkki Salmenhaara mitmes oma kirjutises kasutab Klami iseloomustamiseks saksapäraseid hinnanguid, mis prantsuse kontekstis ei tööta. Teises suures osas, mis keskendub Pariisile, on palju viidatud sajandi alguse saksa sotsioloogi Georg Simmeli teostele, eriti raamatule „Suurlinn ja vaimuelu“ (sellest on 2005. aastal ilmunud soomekeelne tõlge).¹ Selles valguses käsitleb ta metropoli tulnud maapõisi üleelamisi ja muutumisi. Kuigi Pariisi tülles oli Klami ainult 24-aastane, oli tal juba selja taga paar aastat sõdurielu (muide, 1918. aastal sõdis ta soome vabatahtlikuna Eesti Vabadussõjas ja osales Alüksne lahingus koos eestlastega) ning 1920. aastast Helsingis õppides oli ta end ise elatanud kino- ja restoranipianistina. Kohati tundub, et Simmeli ja muude autorite alusel kaldub kirjutaja liialt fantaasiasse, spekulereides, mida ja kuidas Klami võis tunda.

Kolmas suur osa raamatust (üle 300 lk.!) käsitleb Klami ülejäänud elu Soomes ja siin on jällegi palju ruumi antud toleaegele Soome muusikaelule. Klami jäi vabakutseliseks heliloojaks, kuid põhjalikult käsitletakse ta kontakte Sulho Ranta ja tulekandjate liikumisega,² Yleisradio ja Helsingi Linnaorkestri ja dirigentidega, Armas Otto Väisä-

se, Kalevalaseura ja rahvamuusikaga. See annab pildi 1920. aastate lõpu ja 1930.–1940. aastate Soome muusikaelust, vaidlustest, väärtustest. Raamatu lõpp pühendub Klami teostele, terve peatükk on orkestrikäsitlusest ja olulisematest erinevatest faktuuritüüpidest, kus ka palju võrdlusi Stravinski, Prokofjevi jt. Klamil oluliste heliloojate teostega. Teoste kirjeldused ei ole otseselt analüüsid, pigem tõlgendused ja võrdlused. Palju ruumi on antud pikkadele partituurinäidetele ja selgelt huvitab autorit peamiselt kasutatud materjal ja muusikaline kujutamine (Karjala-kuvand, rahvapeo kujutamine, eksootiline materjal või kölad), mitte niivõrd tonaalne plaan, vorm või muud „puhta muusika“ atribuudid.

Raamat oleks oluliselt kergemini loetav, kui ta oleks kokkusurutum. Mingil hetkel upub autor materjali ega suuda kordamist vältida, upub ka lugeja ja ei suuda vastu panna kiusatusele mitu lehekülge korraga keerata või pikad joonealused kommentaarid vahele jätta. Tean, et Helena kõige suurem probleem kogu selle paarikümne aasta jooksul on olnud tagasiside ja mingi seminarigrupi puudumine, ta aina kuhjas ja kuhjas materjali ja telliskivi muudkui paisus. Mul on sageli tunne, et meie EMTAs pingutame üle pooleliolevate tööde lugemise ja arutamisega. Aga mingi diskussioonigrupp on vajalik: oleksin ka ise mõlemad oma dissertatsioonid teinud hoopis teisiti, kui oleksin kirjutamise ajal teada saanud, kui loetamatud nad on. Soomes ei ole praegu muusikalookirjutuses kuldseid ajad, tegeldakse teiste (moodsamate?) valdkondadega. Helena pole ainus mu tuttavate seas, kes igatseb taga kunagisi Erkki Salmenhaara (1941–2002) doktoriseminare Helsingi Ülikoolis. Kuid aktiivse suhtleja ning mitme võõrkeele hea rääkijana hoiab Helena suurt rahvusvahelist suhtlusvõrgustikku ning on alati kohal olnud ka Tallinnas korraldatud muusikaloo konverentsidel ja seminaridel, nii et laiemas mõttes ta muidugi üksi ja eraldatuses ei tööta.

¹ Georg Simmel 2005. *Suurkaupunki ja moderni elämä: kirjoituksia vuosilta 1895–1917*. Tõlkinud Tiina Huuhtanen, Helsinki: Gaudeamus.

² 1920. aastatel moodustunud soome noorema põlvkonna haritlaste rühmitus, mis andis välja kirjanduslikku albumit „Tulekandjad“ (*Tulenkantajat*).